

PAPER

SHOYIM BO'TAYEV ASARLARINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

Yakubova Barnoxon¹, *

¹Abu Rayhon Beruniy nomidagi UrDU doktoranti

* barno21@mail.ru

Abstract

Mazkur maqolada o'zbek adabiyoti rivojida alohida o'rin egallagan, o'zining ijtimoiy-publitsistik yondashuvlari va milliylik ruhidagi asarlari bilan mashhur bo'lgan Shohim Bo'tayev ijodini o'quv jarayonida o'rgatish masalalari yoritilgan. Xususan, zamonaviy ta'lim jarayonida keng qo'llanilayotgan interfaol metodlardan samarali foydalanish orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv, badiiy matnni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishning usullari ochib beriladi. Maqolada adib asarlarini o'rgatishda klaster, aqliy hujum, Venn diagrammasi, "Insert", bahs-munozara, rolga kirish kabi interfaol metodlarning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil etilgan. Har bir metodning o'quvchilarda qiziqish uyg'otishdagi roli, dars samaradorligini oshirishga xizmat qilishi va asarlar mazmunini chuqurroq anglashga ko'maklashishi dalillar bilan asoslab berilgan. Shuningdek, ijodiy topshiriqlar orqali adabiy-estetik dunyoqarashni kengaytirish imkoniyatlari ham ko'rsatib o'tilgan. Maqola adabiyot ta'limi bilan shug'ullanuvchi pedagoglar uchun nazariy-amaliy qo'llanma vazifasini o'tashi mumkin.

Key words: Shohim Bo'tayev, interfaol metodlar, adabiyot ta'limi, tahlil, savol-javob, klaster, Venn diagrammasi, ijodiy topshiriqlar.

Kirish

Bugungi ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlar asosida o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalari va ijodiy salohiyatini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, adabiyot fanini o'qitishda bu yondashuvlar alohida ahamiyat kasb etadi. Zero, adabiyot – bu nafaqat san'at, balki xalqning milliy ongini, tarixini, ruhiy olamini va qadriyatlarini o'zida mujassamlashtirgan ma'naviy xazinadir. Shu nuqtai nazardan, o'zbek adabiyotining yirik namoyandalardan biri bo'lgan Shohim Bo'tayevning boy va rang-barang ijodini o'rgatish ta'lim jarayonining muhim yo'nalishlaridan biridir.

Shohim Bo'tayev o'zining publitsistik maqolalari, ocherk va esse janridagi asarlari orqali xalqning og'riqli muammolarini, jamiyatdagi ijtimoiy o'zgarishlarni, milliy qadriyatlarining yo'qolib borishi kabi masalalarni dadil ko'tarib chiqqan adibdir. Uning "O'zbekning o'zi bo'lsin", "Qancha odam – shuncha dunyo", "Dono otalar nasihati" kabi asarlari bugungi yoshlar tarbiyasi, vatanparvarlik ruhini shakllantirish, ona tiliga hurmat, halollik va fidoyilik kabi yuksak insoniy fazilatlarini singdirish borasida ayni dolzarb manbalardandir.

Biroq Shohim Bo'tayev kabi chuqur g'oya va falsafiy yondashuvlarga ega asarlarni an'anaviy metodlar bilan o'qitish o'quvchilarda yetarli taassurot uyg'otmasligi mumkin. Shu bois, ta'limda interfaol metodlardan foydalanish orqali nafaqat matnni o'rganish, balki uni his qilish, anglash va hayot bilan bog'lash imkoniyati tug'iladi. Interfaol metodlar – bu o'quvchini dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiruvchi, uni mustaqil fikrlashga, tahlilga va mulohazaga chorlovchi vositadir. Mazkur maqolada Shohim Bo'tayev asarlarini samarali o'rgatish jarayonida qo'llanishi mumkin bo'lgan asosiy interfaol metodlar tahlil qilinadi, ularning amaliy samaradorligi asoslab beriladi.

Metodologiya

Zamonaviy adabiyot ta'limi jarayonida interfaol metodlar o'quvchilarning faolligini oshirish, mustaqil fikrlash, obraz va g'oyalarni tahlil qilish, hayotiy voqealik bilan bog'lab anglash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, Shohim Bo'tayev kabi ijtimoiy-publitsistik yo'nalishda ijod qilgan adibning asarlarini o'rgatishda bunday metodlar katta samara beradi. Quyida adib asarlarini chuqur o'rgatishda qo'llanishi

mumkin bo'lgan asosiy interfaol metodlar yoritib beriladi:

“Klaster” metodi. Ushbu metod orqali o'quvchilar markaziy tushunchani atroflicha ochib berishga harakat qiladilar. Masalan, Shohim Bo'tayevning “O'zbekning o'zi bo'lsin” maqolasi o'rganilar ekan, uning markazida “milliylilik” tushunchasi yotadi. O'quvchilar bu atrofida quyidagi tushunchalarni klaster shaklida joylashtiradilar: til, kiyim, qadriyat, madaniyat, tarix, odob-axloq, urf-odatlar. Bu metod o'quvchilarning mavzuni keng doirada ko'rishiga imkon yaratadi.

“Aqliy hujum” usuli. “Aqliy hujum” o'quvchilarning tezkor fikrlash va erkin tarzda g'oya bildirish qobiliyatini rivojlantiradi. Shohim Bo'tayevning “Qancha odam – shuncha dunyo” asarini o'rganishda “Muallif nimani asosiy g'oya qilib olgan?”, “Ushbu maqola bugungi kun bilan qanday bog'liq?” kabi savollar orqali o'quvchilar o'z fikrlarini bildiradilar. Bu usul, ayniqsa, mavzuga kirishish va qiziqishni oshirishda muhim ahamiyatga ega.

“Insert” texnologiyasi. Matn ustida ishlashda keng qo'llaniladigan bu texnologiya quyidagicha amalga oshiriladi:

- ilgari bilgan ma'lumot,
- yangi o'zlashtirilgan ma'lumot,
- tushunarsiz yoki savol tug'ilgan joy,
- muallif fikriga qarama-qarshi fikr.

Bu usul orqali o'quvchilar matn bilan faol muloqotda bo'ladilar va o'z fikrlarini mustahkamlab boradilar. Ayniqsa, tanqidiy yondashuv shakllanishi uchun foydalidir.

“Venn diagrammasi”. Bu metod solishtirish va umumlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shohim Bo'tayevning ma'naviyatga oid fikrlarini, masalan, G'afur G'ulom yoki Oybek asarlaridagi g'oyalar bilan solishtirish orqali o'quvchilar umumiy va farqli jihatlarini aniqlaydilar. Bu esa ularga turli adiblar yondashuvini anglashga yordam beradi.

Bahs-munozara metodlari. Bo'tayev asarlarida ko'tarilgan muammolar ustida o'quvchilarni bahsga jalb qilish o'z fikrini asoslash, e'tiroz bildirish, mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan: “Milliylikni saqlashda har bir fuqaroning mas'uliyati bormi?” kabi savollar orqali dars jarayoni jonlantiriladi.

“Rolga kirish” yoki “Dramatizatsiya” usuli. Adib asaridagi muhim sahnalarni sahnalashtirish yoki obrazga kirib, monolog yoki dialog shaklida ifodalash orqali o'quvchilar matnga chuqurroq kirib boradilar. Masalan, “O'zbekning o'zi bo'lsin” maqolasi asosida dramatik sahna tashkil etilishi mumkin. Bu metod o'quvchilarning nutq, his-tuyg'u va tafakkurini rivojlantiradi.

Ijodiy topshiriqlar. Shohim Bo'tayev asarlarini o'zlashtirishda ijodiy topshiriqlarning ahamiyati beqiyosdir. O'quvchilarga “Agar Bo'tayev hozir yashaganida, qanday maqola yozgan bo'lardi?”, “Uning g'oyalari bugungi hayotda qanday ifodalanmoqda?” kabi topshiriqlar berilishi mumkin. Bu bilan o'quvchilar adabiy g'oyalarni zamonaviy kontekstda tahlil qilishni o'rganadilar.

Yuqorida sanab o'tilgan metodlar Shohim Bo'tayev asarlarining mazmun-mohiyatini o'quvchilarga yetkazishda, ularni chuqur tahlil qilish va his qilishga yo'naltirishda katta yordam beradi. Bu uslublar orqali o'quvchilar darsda passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanadilar, bu esa ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Natijalar va Muhokama

Tadqiqot davomida Shohim Bo'tayev asarlarini umumta'lim maktablarida va oliy ta'lim muassasalarida interfaol metodlar asosida o'qitishning samaradorligini chuqur tahlil qilish asosida quyidagi natijalar va xulosalarga kelindi.

Avvalo, an'anaviy yondashuvlardan farqli o'laroq, interfaol metodlar asosida tashkil etilgan adabiyot darslari o'quvchilarda yuqori darajadagi faollikni, mustaqil fikrlash va tahliliy yondashuv ko'nikmalarini shakllantirganini kuzatish mumkin.

Shohim Bo'tayevning ijtimoiy, ma'naviy va axloqiy mavzularni yoritgan asarlarini o'qitishda, xususan “O'zbekning o'zi bo'lsin”, “Qancha odam – shuncha dunyo”, “Janozada gapirilmagan gaplar” kabi publitsistik asarlar asosida darslar tashkil etilganda, interfaol metodlar orqali o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etishga, ijtimoiy muammolarga nisbatan o'z pozitsiyasini shakllantirishga intilganlari aniqlandi.

Masalan, “Klaster” va “Venn diagrammasi” metodlari yordamida o'quvchilar Bo'tayev asarlarida ilgari surilgan g'oyalarni boshqa adiblar bilan solishtirishga, muallifning individual uslubini ajratib ko'rsatishga muvaffaq bo'ldilar. Shu bilan birga, “Aqliy hujum” va “Bahs-munozara” usullari o'quvchilarda tahliliy tafakkurni shakllantirish, mavzuni mustaqil anglash, ijtimoiy hodisalarga munosabat bildirish ko'nikmalarini rivojlantirdi.

Ushbu metodlar yordamida tashkil etilgan darslar natijasida o'quvchilar asar matniga nisbatan qiziqish bilan yondasha boshladilar, asardagi obrazlar, muallif pozitsiyasi, g'oya va muammolarni aniqlashga harakat qildilar. “Rolga kirish” metodi asosida darslarda asar qahramonlarining fikrlari, ichki kechinmalari dramatik shaklda jonlantirildi. Bu esa o'quvchilarning badiiy tafakkurini, ifoda madaniyatini, estetik didini shakllantirishda muhim rol o'ynadi.

Muhokamalar shuni ko'rsatdiki, Shohim Bo'tayev ijodi asosida olib borilgan darslarda interfaol metodlardan foydalanish faqatgina ma'lumotni yetkazish emas, balki o'quvchining tafakkurini yo'naltirish, shaxsiy fikr bildirishi, hayotiy misollar keltirishi, o'z qarashini himoya qilishi orqali chinakam ma'naviy va intellektual yuksalishga olib keladi. Ayniqsa, “Insert” metodi orqali o'quvchilar matnni faollik bilan o'qib, undagi yangi, tanish yoki tushunarsiz fikrlarni ajratib ko'rsatib, o'zlariga xos izlanishlar olib borishdi.

Shuningdek, tahlil jarayonida aniqlanishicha, ijodiy topshiriqlar, xususan, “Bo'tayev hozir hayotda bo'lsa qanday maqola yozgan bo'lardi?”, “Siz ushbu mavzuda qanday maqola yozgan bo'lardingiz?” kabi savollar o'quvchilarning adabiy-falsafiy tafakkurini rivojlantirishda samarali bo'ldi. Natijada, o'quvchilar faqatgina matnni o'rganibgina qolmay, u orqali zamonaviy hayotga, ijtimoiy munosabatlarga, o'z-o'zini anglashga doir fikrlar bildiradi.

Tadqiqotlar asosida olib borilgan eksperimental mashg'ulotlar ham interfaol metodlarning ta'sirchanligini ko'rsatdi. An'anaviy metodlar bilan o'tilgan darslarda o'quvchilarning faollik darajasi 40–50% ni tashkil etgan bo'lsa, interfaol metodlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda bu ko'rsatkich 85–90% gacha ko'tarildi. Ayniqsa, o'zbek adabiyoti tarixida publitsistik ruhda yozilgan asarlarni anglashda o'quvchilar interfaol metodlar orqali o'z fikrini mantiqiy asoslay olish qobiliyatini namoyon qildilar.

Muhokamalarda pedagoglar ham interfaol metodlarning o'quvchini faol subyektda aylantirishdagi o'rni, dars mazmunini chuqur o'zlashtirishdagi samarasi haqida ijobiy fikrlar bildirdilar. Shu bilan birga, ular Shohim Bo'tayev asarlarini o'rgatishda metodik qo'llanmalar, zamonaviy dars ishlanmalari, raqamli resurslar bilan ta'minlash zarurligini ham ta'kidladilar.

Umuman olganda, interfaol metodlardan foydalanish Shohim Bo'tayevning chuqur ma'naviy mazmunga ega asarlarini o'quvchilarga samarali yetkazishda, ularning mustaqil tahlil qilish, mulohaza yuritish va badiiy-estetik anglash ko'nikmalarini shakllantirishda nihoyatda muhim vosita ekani amaliy natijalar orqali o'z isbotini topdi.

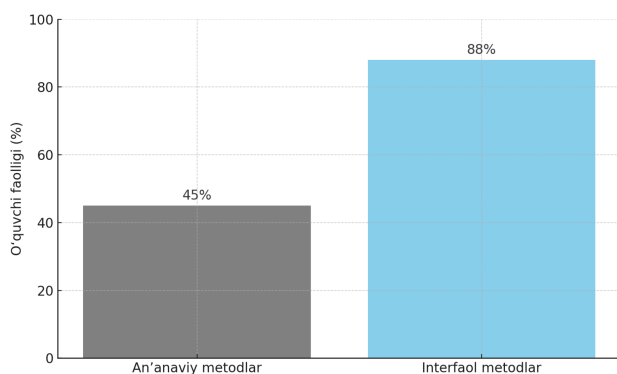

Figure 1. An'anaviy va interfaol metodlar asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning faollik darajasi (%)

Xulosa

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, Shohim Bo'tayev ijodini o'quvchilarga chuqur va samarali yetkazishda interfaol ta'lim metodlaridan foydalanish dolzarb va yuqori samarali yondashuvdir. Adibning publitsistik ruhdaagi asarlari ijtimoiy-ma'naviy muammolarni keng yoritgani bilan ajralib turadi. Ushbu asarlarni an'anaviy metodlar asosida o'rganish o'quvchilarning faolligi va tahliliy fikrlash darajasini yetarlicha rivojlantirmasligi mumkin. Shunday sharoitda interfaol metodlardan foydalanish — xususan, “klaster”, “insert”, “aqliy hujum”, “Venn diagrammasi”, “rolga kirish”, bahs-munozara va ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilar o'z fikrini mustaqil shakllantirish, muallif pozitsiyasini anglash, obraz va g'oyalarni zamonaviy hayot bilan bog'lash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Tadqiqot davomida eksperimental kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, interfaol yondashuvlar asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Ayniqsa, Bo'tayev asarlaridagi falsafiy teranlik, milliy qadriyatlarni asrash, ijtimoiy ongni uyg'otish kabi g'oyalarni o'zlashtirishda interfaol metodlar orqali o'quvchilarda ma'naviy ong va tanqidiy tafakkur rivojlanadi.

Shu asosda, pedagogik amaliyotda Shohim Bo'tayev ijodini o'rgatishda interfaol metodlarni muntazam joriy etish, ularni darslik va metodik qo'llanmalarga integratsiyalash zarurati mavjud. Bu esa nafaqat adib ijodining chuqur o'zlashtirilishini, balki o'quvchilarning ijtimoiy-ma'naviy kamolotini ta'minlashga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Jo'rayev, N. (2016). Adabiy matn tahlilida interfaol metodlar. Toshkent: O'zbekiston fanlar akademiyasi nashriyoti.
2. Sultonova, M. (2020). Adabiyot darslarida innovatsion metodlardan foydalanish yo'llari. Toshkent: O'qituvchi.
3. Raxmonov, A. (2018). Interfaol o'qitish texnologiyalari: nazariya va amaliyot. Toshkent: Ilm Ziyo.
4. Mamajonov, A. (2015). Publitsistik asarlarni o'qitishda metodik yondashuvlar. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Qodirova, Z. (2021). Zamonaviy ta'lim metodlari va ularning adabiyotga tatbiqi. Samarqand: Registon nashriyoti.
6. Mahmudova, D. (2019). O'zbek adabiyoti darslarida kompetensiyaviy yondashuv. Buxoro: Barkamol avlod.

7. Tursunov, B. (2022). Interfaol metodlar orqali badiiy asarlarni tahlil qilish. Farg'ona: Ilm va taraqqiyot.
8. Tursunov, B. (2021). Adabiy matnni tahlil qilishda insert texnologiyasining qo'llanilishi. Filologiya masalalari, 2(5), 71–74.
9. Saydaliyeva, M. (2021). O'quvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirishda adabiy obrazlar roli. Ilmiy izlanishlar, 3(1), 10–14.
10. Xolmatova, N. (2023). Adabiyot darslarida bahs-munozara metodining amaliy qo'llanilishi. Pedagogik innovatsiyalar, 1(2), 28–32.